

O'QISH DARSLARIDA SO'ZLARNING MA'NO VA SHAKL MUNOSABATLARIGA KO'RA TURLARINI O'RGANISH

Turdiyeva Shohsanam Mahamadali qizi

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15233525>

Annotatsiya: Ushbu maqolada, so'zlarning shakl va ma'no munosabatlariga ko'ra turlari ustida ishlash va ma'nodosh so'zlar guruhlarini o'rganish yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Ma'nodosh so'zlar, shakliy ma'no, ma'no munosabat ma'nodosh so'zlar guruhlari.

Tilimizda ayrim so'zlar o'zlariga xos xususiyatlariga ko'ra ma'noviy, shakliy, ma'no jihatdan o'xshash yoki zidlanishni bildiradi. SHunga ko'ra ular shakldosh, ma'nodosh, zid ma'noli va paronim so'zlar kabi guruhlarga bo'linadi.

So'z ustida ishlash jarayoni murakkab va ko'pqirrali. SHunga erishish lozimki, o'quvchi yangi va notanish so'zga e'tiborsiz bo'lmasin. Uning ma'nosini anglashga harakat qiladigan bo'lsin.

Ma'nodosh so'zlar ustida ishlash usullari.

So'zlarning shakl va ma'no munosabatlariga ko'ra turlari ustida ishlashda ma'nodosh so'zlar guruhlari o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'nodosh so'zlar tilimizning leksik boyligi. Undan qancha o'rinli foydalanilsa, fikrni ravon, go'zal ifodalash imkoniyatlari shuncha kengayadi, so'zdan to'g'ri va samarali foydalanish malakalari shakllanadi.

Og'zaki hamda yozma nutqni ma'nodosh so'zlar bilan boyitishda quyidagi leksik ma'no guruhlariga ajratish usullaridan foydalanish mumkin.

1-topshiriq. Istamoq, kengashmoq, so'ramoq, salomlashmoq, xohlamoq, maslahatlashmoq, fikrlashmoq, orzu qilmoq, sog'inmoq, ko'rishmoq, omonlashmoq, ahdlashmoq, salom-alik qilmoq kabi ma'nodosh so'zlarni leksik ma'no guruhlariga ajrating:

- istamoq, xohlamoq, orzu qilmoq, sog'inmoq;
- maslahatlashmoq, kengashmoq, fikrlashmoq, ahdlashmoq;
- salomlashmoq, so'rashmoq, ko'rishmoq, omonlashmoq, salom-alik qilmoq...

2-topshiriq. Ma'nodosh so'zlarni ma'lum bir belgining oshib yoki kamayib borishi (so'zning ma'no darajalari) bo'yicha tartib bilan joylashtiring:

- hujra, xona, kulba, uy, koshona, saroy, qasr, qal'a;
- tuzuk, durust, yaxshi, ajoyib, a'lo...

YOshlarni mustaqil fikrlashga, leksik ma'no belgilarini farqlashga yo'naltiradigan bunday topshiriqlarni bajarish gapda so'zning o'rnini aniqlashni osonlashtiradi, sharoitga mos ravishda foydalanish imkoniyatni yaratadi.

3-topshiriq. Berilgan so'zlarga leksik ma'nosi yaqin so'zlardan qator hosil qiling: gulzor, gumon, sezgi... Ularni ma'no darajalanishiga qarab joylashtiring: gulzor, gulbog', guliston, gulshan, chaman, chamanzor, bog'-u bo'ston va h.k. Har bir so'zga namunadagidek qatorlar hosil qilingach, so'zlarning oshib borayotgan ma'no ko'lami quyidagicha tasnif qilinadi:

- «gulzor» so'zining ma'no darajasi (ko'lami)dan torroq, chunki «gulzor» deganda, gul ekilgan joy ma'nosi anglashilsa, gulbog' deganda, gul va manzarali bo'talar ekilgan joy tushuniladi. «Gulbog'» so'zida ma'no kengayishi hodisasi ko'rinadi;

- «guliston» soʻzining maʼno koʻlami gulzor va gulbargdan koʻra kengroq, yaʼni unda gullar vatani (diyori, mamlakati) maʼnosi bor. Lekin mazkur soʻz umumisteʼmoldagi soʻz boʻlib, gulistonda chaman soʻzida anglashiladigan badiiy boʻyoqdorlik koʻrinmaydi.

SHuning uchun guliston soʻzi gulshan, chaman soʻzlaridan pastroqda turadi.

4-topshiriq. Gapdagi maʼlum bir soʻzni uning maʼnodoshi bilan almashtiring.

Namuna: Oʻzbekistonimiz (Respublikamiz, yurtimiz, oʻlkamiz, diyorimiz, mamlakatimiz...) kun sayin chiroyli (koʻrkam, obod, goʻzal, suluv...) boʻlib bormoqda.

5-topshiriq. Berilgan gap yo matnda ajratilgan soʻzlarga maʼnodosh, uyadosh, zid maʼnoli soʻzlar topib, ularni oʻzgartiring.

...Kulgi-yu tabassum Ollohning insonga bergan betakror marhamitidirki, bu hislat na hayvonot dunyosida, na paranda-yu darandalarda uchraydi. Inson qiyofasidagi shodmonlik belgisi faqat insongagina xos.

Kulgi-yu tabassum bebaho gavhardir, inson qalbining yuzdagi inʼikosidir, u yurak sogʻinchlarini izhor etib turadi»... (Mirmuhsin)

- Matndagi yangi yoki sizga tanish boʻlmagan soʻzni belgilang, uning maʼnosini izohlang.
- Matnda ajratilgan oʻz va koʻchma maʼnodagi soʻzlarning uyadosh va maʼnodoshlarini toping.
- Maʼnodosh soʻzlarning hammasi uchun umumiy boʻlgan maʼnoni belgilang.
- Maʼnodosh soʻzlarning maʼno nozikliklarini aniqlang.
- Ulardan foydalanib, matn yarating. oʻquvchilarning bu sohadagi bilim va malakalarini kengaytirishda qator usullardan foydalanish mumkin:
- Maʼnodosh (sinonim) soʻzlar qatorini tuzing.

Bunda darslikdagi muayyan mashqda berilgan soʻzga oʻquvchilar maʼnodosh sinonim soʻz izlashadi. Bunday mashq materiali sifatida adabiyot darsligiga murojaat etish mumkin.

Maʼnodosh soʻzlar ustida ishlashning shakl va usullari ham xilma-xil boʻlishi mumkin. Ularning eng keng tarqalganlarini eslatish joiz.

Bunday amaliy ishlar nutqni maʼnodosh va uyadosh soʻzlar bilan boyitishda muhim oʻrin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar/Используемая литература/References:

1. Yusuprov M. Yoshlarning boshlangʻich sinf oʻqish darslarining oʻziga xos xususiyatlari. Toshkent. "Oʻqituvchi", 1992 yil
2. Yusupov M. Oʻqish va yozuv darslari samaradorligini oshirish. Toshkent, "Oʻqituvchi", 1990 yil.
3. Qosimova Q. Boshlangʻich sinflada ona tili oʻqitish metodikasi. Toshkent. "Oʻqituvchi", 1995 yil